

Okleveles adatok Árpád-kori vízimalmainkról

JELEN DOLGOZAT négy okmánytár, az Árpádkori új okmánytár, a Hazai oklevéltár, a *Diplomata Hungariae Antiquissima*, valamint az Erdélyi okmánytár¹ 185, malmokra és malomhelyekre vonatkozó oklevele alapján kívánja bemutatni az Árpád-kori Magyarország vízienergia-hasznosítását, s megválaszolni négy, a malmokkal kapcsolatos kérdést: meghatározni az első ismert okleveles említés időpontját, bemutatni a XIII. századi malmok technikai színvonalát, a malmokkal kapcsolatos jogi kérdések szabályozását, valamint megindokolni a malmok jellegzetes földrajzi eloszlását.²

1. Vízimalmok megjelenése a Kárpát-medencében

1958-ban Váczy Péter a korai magyar történelem vitatott kérdéseit áttekintő és számos, ma is érvényes megállapítást közlő tanulmányában leszögezte: „a magyar okleveles adatok a vízimalmok első jelentkezését a XII. század köze-

¹ Árpádkori új okmánytár. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I–XII*. Közzéteszi: Wenzel Gusztáv Pest, Budapest 1860–1874. (továbbiakban: W); Hazai oklevéltár 1234–1536. Szerk.: Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula. Budapest 1879. (továbbiakban: HOkl.); *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Ed. Georgius Györffy et al. I. Budapest 1992. (a továbbiakban: DHA); Erdélyi okmánytár I. (1023–1300) Szerk.: Jakó Zsigmond. Budapest 1997. (a továbbiakban: EO)

² Árpád-kori vízimalmainkról korábban csak Vajkai Zsófia kísérelt meg leltárt készíteni. Ő Györffy György történeti földrajzának (GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–III.*) első három kötetéből gyűjtötte össze 30 vármegye XIV. század első feléig említett malmait. VAJKAI ZSÓFIA: *Középkori malmaink*. (a továbbiakban: VAJKAI, 1995.) In: Endrei Walter (szerk.): *Műszaki innovációk sorsa Magyarországon*. Budapest 1995. (a továbbiakban: Endrei, 1995.) 36–38. Adatgyűjtésem nem terjed ki az okmánytárak Dalmáciára, illetve az Árpád-kori Magyar Királysághoz csak rövidebb ideig vagy lazán kapcsolódó egyéb területek (pl. Szerbia, Bulgária) malmaira, de magában foglalja a szlavóniai, és a szávántúli említéseket is.

pére teszik.”³ Indoklása szerint „nem vehető tekintetbe az 1015. évi pécsváradi alapítólevél adata, mert interpolált, valamint a hamis 1093. évi tihanyi oklevél. Más oklevelek malmairól nem lehet megállapítani, hogy milyen erővel működtek.”⁴ Váczy véleményét – apróbb módosításokkal – a szakirodalom átvette, mert jól illeszkedett az általános nemzetközi analógiához: a feudális Európa periférikus területein a malom később jelent meg, mint a centrumban. Marc Bloch szerint Csehországban és Dániában,⁵ sőt Makkai László szerint Lengyelországban⁶ is csak a XII. században terjedt el a vízienergia felhasználása.⁷

Az utóbbi három évtizedben azonban újabb és újabb időpontok láttak napvilágot: a kutatók általában egyre korábbi időpontra tették a vízimalmok első hazai okleveles említésének dátumát. Makkai László 1974-ben 1061-re,⁸ Kristó Gyula szintén az 1970-es években elkészült, de csak 1984-ben megjelent írásában a XI. század végére⁹ tette a vízimalmok első hazai említését. Mindkét vélemény elterjedt az elmúlt évtized irodalmában.¹⁰ Nem úgy Györffy György 1977-es megjegyzése: „vízimalom használatát bizonyítja a veszprémi püspökség 1009. évi oklevelének tartozékfelsorolása, ahol vizek

³ VÁCZY PÉTER: A korai magyar történet néhány kérdéséről. Századok XCII (1958) 278. (a továbbiakban: VÁCZY, 1958.)

⁴ VÁCZY, 1958. 278.

⁵ MARC BLOCH: Avenement et conquêtes du moulin a eau. Annales d'histoire économique et sociale VII. (1935) 538.

⁶ MAKKAI LÁSZLÓ: A malom mint a középkori Európa erő- és munkagépe. In: Endrei, 1995. 33.

⁷ Az 1960-as években széles körben és változtatás nélkül elterjedt Váczy elmélete. Pl. KUBINYI ANDRÁS: Budafelnehív topográfiája és gazdasági fejlődése. In: Tanulmányok Budapest múltjából XVI. (1964) (a továbbiakban: KUBINYI) 129.

⁸ MAKKAI, LÁSZLÓ: Östliches Erbe und Westliche Leihe in der ungarischen Landwirtschaft der frühfeudalen Zeit (10–13. Jahrhundert). Agrártörténeti Szemle, 1974. Suppl. 46.

⁹ KRISTÓ GYULA: A korai feudalizmus (1116–1241). In: Székely György (főszerk.): Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest 1984. 1025.

¹⁰ Makkai László véleményét követte 1994-ben Endrei Walter, Kristó Gyuláét pedig Rosta István 1995-ben. ENDREI WALTER: Malom. In: Kristó Gyula (főszerk.): Korai magyar történeti lexikon. Budapest 1994. 441.; ROSTA ISTVÁN: Fejezetek Magyarország technikatörténetéből. Szent Istvántól a XX. századig. Budapest 1995. 37.

és vízlevezetők, malmok sorrendben említik a molendinumot.”¹¹ A négy kutató által megállapított négy különböző eredmény eltérését érthetővé teszi, hogy különösen forrásszegény időszak gazdaságát kellett rekonstruálniuk, s az utóbbi évtizedekben számos XI. századi oklevél forrásértékének megítélése sokat változott. Az újabb diplomatikai kutatások nagyban befolyásolják a kérdés megválaszolását.

Módszertani megfontolásból jelentős Holub József 1963-as alapelve, mely szerint a korai vízimalmok kutatásában „a hamis oklevelek adatai is figyelembe vehetők, mert készítésük idejére szolgáltatnak adatokat.”¹² Így a korábban tekintetbe nem vett, hamis vagy interpolált oklevelek (pl. 1015-ös pécsváradi, 1061-es zselicszentjakabi, 1067-es százdi, stb.) is bevonhatók lettek a vizsgálatba. 2000-ben Kristó Gyula újabb fontos, a módszertant alapvetően meghatározó kijelentést tett a pécsváradi oklevélről: „Bizonyára a 41 faluból, a nagyszámú szolgálonépből, a gazdag egyházi felszerelésből, sok átlatból számosat a Szent István kori oklevél is magában foglalhatott... mindezekből nagyjából olyan mennyiség szerepelhetett az eredeti diplomában, mint a XI. század első öt-hat évtizede okleveleiben található.”¹³ Vagyis a korábban csak érintőlegesen felhasznált diplomák adatai, a tihanyi, a zselicszentjakabi és a százdi alapítólevelek általánosítható mintákká váltak, amelyek segítségével – figyelembe véve a diplomatikai kutatások legújabb eredményeit – a korábnál árnyaltabb és adatgazdagabb kép nyerhető az államalapításkori malmainkról, s megválaszolható a kérdés, hogy jelen ismereteink szerint mely malomemléítés tekinthető a legkorábbi hiteles adatnak.

A XI. századi oklevelekben négy momentum szól a vízi energia felhasználása mellett. Első az 1067. évi százdi alapítólevélben Szihalom falu határának leírásában szereplő Geru malom. A határjárásban olvasható *ad molendinum*

¹¹ GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Budapest 1977. 419.; Vajkai Zsófia sajátos, „köztes” megoldást közölt. Egyrészt – Kristó Gyulát követve – megállapította, hogy „vízimalmot legkorábban Győr vármegyében találunk, ez közismert adat: 1090 körül Szent László király összeíratta a pannonhalmi apátság birtokait, köztük 7 malmot”, másrészt néhány oldallal később – Györffy Györgyöt követve – kijelenti, hogy „a vízimalmok a 11. század legelején már ismerték voltak Magyarország területén”. VAJKAI, 1995. 36., 43.

¹² HOLUB JÓZSEF: Zala megye középkori vízrajza. (Göcseji Múzeum Közleményei 23.) Zalaegerszeg 1963. 6. jz.

¹³ KRISTÓ GYULA: István pécsváradi okleveléről. In: Piti Ferenc (szerk.): „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a 60 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szeged 2000. 317.

*Geru*¹⁴ mindenképpen stabil, állandóan helyben maradó és névvel ellátott, vagyis kizárólag vízi erő hajtotta malom lehet, amely alkalmas tereppont a birtokhatár szerepének betöltésére. Második momentum az 1061. évi zselicszentjakabi oklevél Kesis falubeli malma, amelyről a diploma megjegyzi, hogy az apátság nemcsak a malmot kapta meg molnárral, hanem *et terram ad eandem molam pertinentem*,¹⁵ azaz: azt a földet is, amely ugyanazon malomhoz tartozik. Kesis falu malmához tehát 1061-ben földterület tartozott – miként a vízimalmokhoz általában –, s ezen a területen helyezkedett el a malomhoz szükséges kiegészítő infrastruktúra: a molnár háza, a forgalmas malomút, a ki- és berakodáshoz szükséges terület. A zselicszentjakabi alapítólevél *terram ad eandem molam pertinentem* kifejezése korai és kezdetleges megnyilvánulása a későbbi századokban általánosan használt *locus molendini* terminusnak. Szemlélteti a folyamatot, amelynek végeredményeként a XIII. századra a malomhely jogi és területi értelemben is jól körvonalazott, önálló fogalommá vált.¹⁶ Harmadik érv a már Györffy György által is megfigyelt szövegkörnyezet jelentősége. A Veszprém püspökség 1009. évi és a freisingi püspökség 1074. évi mosoni adománylevele egyaránt jellegzetes helyen, kizárólag vízfolyásokkal kapcsolatos tartozékok és haszonvételi lehetőségek között szerepelteti a malmokat,¹⁷ csakúgy mint a XIII–XIV. századi oklevelek. Ha a késő Árpád-kori diplomák esetében elfogadjuk az említett malmokat vízi meghajtásúnak, akkor a XI. századiakkal sem tehetünk másként. Negyedik momentum a Szent Gellért nagyobbik legendájának 12. fejezetében olvasható, a magyarok szimfóniájáról és a kézimalmot hajtó éneklő szolgálóról szóló elbeszélés megjegyzése: *molit triticum domini sui, tempore quo alia*

¹⁴ DHA 183.

¹⁵ DHA 173.

¹⁶ A malomhelyekre ld. KÓFALVI TAMÁS: Malmok és malomhelyek a pécsváradi konvent hiteleshelyi gyakorlatában (1254–1526). In: Almási Tibor–Draskóczy István–Jancsó Éva (szerk.): Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Budapest 2005. 155–164.

¹⁷ 1009. évi adománylevél: „aquis aquarumque decursibus, molis, molendinis, piscationibus” (DHA 197), azaz „vizekkel és vízfolyásokkal, malmokkal” (ÁKÍF 95–98.). Az 1074. évi adománylevél: „aquis aquarumque decursibus, molis, molendinis, piscationibus” (DHA 197), azaz „vizeikkel, vízfolyásaikkal, őrlelőkkel, malmaikkal, halászóhelyeikkel” (Blazovich László–Érszegi Géza–Turbuly Éva (szerk.): Levéltárak – kincstárak. Források Magyarországi levéltáraiból (1000–1686). Budapest–Szeged 1998. (továbbiakban: LK) 4.

molendina in regione ista reperiri omnino non possunt,¹⁸ azaz: urának őrli épp most gabonáját, mert ilyenkor tájt ezen a vidéken egyáltalán nem lehet más malmokat találni.¹⁹ A középkori Magyarországon számításba vehető malom-típusok: a kézi malom, a járomos szárazmalom és a vízimalom közül csak az utóbbi működését szabta meg a Walter által említett évszakos ritmus és földrajzi elhelyezkedés. Walter megjegyzése tehát arról tanúskodik, hogy a XI. században már voltak vízimalmok, amelyek ugyan kezdetlegességük miatt – az időjárás évszakos ingadozásainak függvényében – csak időszakosan működhettek, mégis jelentősen megkönnyítették a gabona őrlését.²⁰

Ezek az adatok világosan bizonyítják, hogy a XI. századi oklevelek malmai vízi meghajtású malmok voltak. Így megerősíthetjük Györffy György 1977-es koncepcióját: valóban a Veszprémi püspökség 1009. évi adománylevelében szereplő malmok tekinthetők az első, oklevelesen is igazolható hazai vízimalmoknak.

2. XIII. századi vízimalmaink technikai színvonalá

A XIII. században megszaporodó okleveles említések már lehetővé teszik a vízimalmok műszaki-technikai színvonalának pontosabb leírását is. A vasvári Szent Mihály káptalan 1217. évi inventáriumá – számbavéve a birtokokat – a Milek és Mosó falubeli malmok kapcsán megjegyzi, hogy *cum domo molendinaria, in qua due rote molant*,²¹ azaz: malomházzal, amelyben két ke-

¹⁸ *Scriptores rerum Hungaricarum. Edendo operi praefuit: Emericus Szentpétery.* Budapest 1938. II. 498.

¹⁹ KRISTÓ GYULA: Az államalapítás korának írott forrásai. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged 1999. (a továbbiakban: ÁKÍF) 422. (Almási Tibor fordítása)

²⁰ Kristó Gyula ugyan még átvette Váczy Péter szövegmagyarázatát és -értelmezését, amely szerint a Gellért-legenda története a technikailag fejlett kézimalom, illetve az állati erővel vontatott szárazmalmok XI. századi működéséről tanúskodik (VÁCZY, 1958. 279.; KRISTÓ, 1984. 1024.), de a későbbi szakirodalom hamarosan kétségbe vonta a legenda ilyen értelmezését. BALÁZS GYÖRGY: Szárazmalmok. In: Endrei, 1995. 70.; VAJKAI, 1995. 43. Vagyis 1995-re a szakirodalom visszatért a Balogh Albin által 1938-ban megfogalmazottakhoz: „Szent Gellért legendájában Valter egyenesen azt állítja, hogy azon a vidéken másféle malom nincs is. Ebből azonban éppen nem következik, hogy az ország folyóit és még inkább az igavonó állatokat nem használták volna fel gabonaőrlésre, amire Valter is utalt.” BALOGH ALBIN: A mindennapi élet Szent István korában. In: Serédi Jusztinián (szerk.): Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján. Budapest 1938. III. 578.

²¹ W. VI. 234.

rékkel örölnek. E mondat két megjegyzése is figyelmet érdemel. Az 1217-es oklevél *cum domo molendinaria* (azaz: malomházzal) kifejezése hasonló értelmű, mint Imre király 1198-as oklevelének *duo molendina cum curia sua* (azaz: két malmot házaikkal)²² terminusa. E feltételezést megerősíti, hogy helyileg mindkettő Vasváron volt, de más-más tulajdonos számára dolgoztak. Vasvár 1198-as és 1217-es malomházai az első magyarországi tanúi a korábinál tudatosabb, tervszerűbb vízi építkezésnek. Másrészt az egy helyre épített két vízikerék is hatékonyabb molnárságot, nagyobb energiakoncentrációt sejtet. Vasvár 1217. évi adatát kiegészíti a 20 évvel későbbi, szintén a Szent Mihály káptalan birtokairól, ezúttal azonban Kenézről és Megyehídról szóló diploma. Megyehídon 1217-ben még csak kettő malomhelyet említettek, 1237-ben már azt olvashatjuk, hogy itt is malom áll, amelyben két kerékkel örölnek.²³ Ennél is jobban jelzi a vízimalmok műszaki-technikai fejlődését Iván lovag 1206 és 1218 között íródott végrendelete, amely Locsmánd mellett az első hazai kallómalomról tudósít: *Preterea duo molendina, in uno molendino quator rote, quarum una rota criseum pannum pilat, in altero due rote et due, que criseum pannum pilant,*²⁴ azaz: Azonkívül két malmot, egy malomban négy kerék van, azok közül egy a durva posztót törí, a másik malomban kettő-kettő kerék van, amelyek szintén a durva posztót törik. Ezek az adatok arról tanúskodnak, hogy Nyugat-Dunántúlon, az Alpok keleti hegyoldalaiból és völgyeiből lefutó, egész évben bővízű folyók vízienergiáját hazánkban elsőként, már a XIII. század első évtizedeiben magas hatékonysággal bonyolult gépek meghajtására használták. Az ország középső és keleti területein csak a tatárjárás után mutatható ki hasonló energiakoncentráció. Malomházat a Baranya megyei Ürögdön 1252-ben említenek.²⁵ 1247-ben a Temes vármegyei Kalántelek és Csávos falvokról jegyzik meg *cum duabus rotis molendini,*²⁶ azaz: malom két kerekével. Így ezekben az esetekben szintén legalább kétkerekű malmokról volt szó. A locsmándi négy kerekű malomkomplexumokhoz hasonló lehetett a Bars megyei Barson is: 1270-ben Herch barsi polgár a Garam folyón négy pár kerékre járó malmot adott el a garam-

²² W. VI. 124.

²³ W. VII. 32.

²⁴ W. I. 126.

²⁵ HOKl. 20.

²⁶ W. VII. 169.

szentbenedeki apátságnak.²⁷ A kallómalomra Miklós lovag 1249. évi végrendeletében találunk még példát, amely – felsorolva a birtokokat – Krasznahorka kapcsán kijelenti: *molendinum in campo Ronogocz, cuius una rota cryseum pannum pilat*,²⁸ azaz: Rónagáz mezején malmot, amelynek egy(ik) kezeke a durva posztót töri.

Természetesen a nagy teljesítményű malmok megépítése és működtetése jelentős környezetátalakító tevékenységgel járt. A XIII. században két oklevél említ malomgátat,²⁹ négy malomárkot,³⁰ s egy esetben, 1243-ban Beszterce vidékén már Malomárka nevű falu is felbukkan.³¹ Ezeket az adatokat kiegészíti a felhévízi Malomtó, amelyet ugyan csak a XVI. század elején említenek az oklevelek, mégis valószínűsíthető, hogy a vízimalmok XIII. századi megjelenésekor duzzasztották fel, mert a későbbi kísérletek tanúsága szerint hidrosztatikai szabályozó szerepe a malmok működéséhez nélkülözhetetlen volt.³² Igazán szemléletes példa azonban ezúttal is Nyugat-Dunántúlon maradt fenn. II. András magyar király és VI. Lipót osztrák és stájer herceg 1225. június 6-i graz-i békéje kimondja: „ha a magyar harcosok földjeiket erődítményekkel ellátni akarnák, azt se a herceg, se az ő tudtával övéi ne akadályozzák, se nyíltan, se titokban. Szabad nekik a vízre malmokat is építeni, és a malmoknál bárki hasznosíthatja mindkét partot, ahogy neki tetszik. A vizet azonban nem lehet elvezetni a mederből anélkül, hogy ne maradna a víz nagyobb része a mederben.”³³ Vagyis 1225-ben a kor malomácsai és vízépítési szakemberei már képesek voltak egész folyó elterelésére, s mivel a birtok- és országhatár sok esetben a folyó fő ágához volt kötve, birtokjogi megfontolásból, a határok változatlanságának érdekében korlátozni kellett a vízépítési munkálatokat. Ennek megfelelően a graz-i béke sem tiltja a víz ki-

²⁷ W. VIII. 217.

²⁸ W. II. 137.

²⁹ W. IX. 240.; W. XII. 137.

³⁰ W. XII. 236. (1279), W. IX. 350. (1288), W. X. 48. (1291), W. V. 130. (1298);

³¹ GYÖRFFY GYÖRGY: Tört. Földr. I. 561.; KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest 1997. II. 86.

³² KUBINYI, 130.

³³ KÖBLÖS JÓZSEF–SÜTTŐ SZILÁRD–SZENDE KATALIN: Magyar békeszerződések 1000–1526. Pápa 2000. 60.

vezetését az országhatárt jelképező folyóból (a Lapincs vagy a Sár³⁴), mindössze arra a szintre korlátozza azt, amelyen a folyó eredeti medre marad továbbra is a főág. Kompromisszuma jól mutatja, hogy az egy évszázaddal korábban még lakatlan határmenti gyepün a XIII. század elején már igény van a vízi energia hasznosítására, s ezt az igényt úgy elégíti ki, hogy számol az esetleges jogi következményekkel.

XIII. századi vízimalmaink műszaki-technikai színvonalára és tartósságára korábban László honti főesperes gyerki vízimalmának történetéből következtettek.³⁵ A főesperes 1263-ban IV. Béla királytól kapta a Gyerki faluban lévő, korábban a honti várhoz tartozó földet malomhellyel,³⁶ majd 1277-ben – már esztergomi prépostként – végrendelkezett, s a gyerki malmot a Szent Katalin-egyház mindenkori papjára, egy kódexbe kötött bibliáját és két jogi könyvét a malom helyreállítására és állatok vásárlására hagyta.³⁷ Ez az adatsor azonban félrevezető. Természetesen nem voltak annyira silányak a XIII. századi vízimalmok, hogy alig 14 esztendő múltával máris komoly felújításra szorultak volna. A gyerki malom kapcsán már 1899-ben Pauler Gyula felhívta a figyelmet, hogy az 1277-es oklevél szerint a malmot leégés miatt kellett helyreállítani.³⁸ Azt, hogy egy vízimalomban milyen mértékű károk keletkezhetnek tűzvész esetén, s a helyreállítás mekkora anyagi áldozatot követelt, a Bihar megyei Szőlős malmának története szemlélteti. A malom tulajdonjoga körüli perben 1291-ben előadták, hogy a malmot IV. László ott tartózkodása idején a nyögérek felégették, s a korábbi tulajdonosok nem tudták egyedül helyreállítani, ezért összefogtak a falunaggyal s megegyeztek, hogy ő veszi a malomköveket és a szükséges vasat, a korábbi tulajdonos pedig helyreállítja a faszerkezetet. Végül ez utóbbit is a falunagy vállalta magára, majd fizetett még egy fertót, s a malom véglegesen a tulajdonába jutott.³⁹ Azaz a felégetett malom magas helyreállítási költsége közel járt egy új malom árához, mert a tönkrement faszerkezet és elsodort gátrendszer miatt szinte teljesen megsemmisülhettek a malom körüli korábbi földmunkák is. XIII. szá-

³⁴ PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Budapest 1899.² (A továbbiakban: PAULER) II. 89.

³⁵ VAJKAI, 1995. 37.

³⁶ W. VIII. 39.

³⁷ Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Ed.: Ferdinandus Knauz. Strigoniensis 1882. II. 74–75.

³⁸ PAULER II. 323.

³⁹ HOKI. 119.

zadi vízimalmaink műszaki-technikai színvonaláról a gyerki példától merőben eltérő kép rajzolódik ki a Baranya megyei Ürög Boldogságos Szűz Máriáról nevezett perjelségének ürögi malma kapcsán. Pál pécsi püspök 1297. évi okleveléből megtudjuk, hogy a tatárjárás utáni harmadik évben, 1244-ben a perjel eladta a közösség egyik ürögi malmát *pro reparatione sartitecti eiusdem ecclesie virginis gloriose et claustris*, azaz: a Boldogságos Szűz ugyanazon egyházának és kolostorának tetőzetjavítása céljából. Majd 1297 előtt a perjel perbefogta az időközben többször gazdát cserélt malom új birtokosait.⁴⁰ Az ürögi malom esete azt mutatja, hogy egy kedvező helyen felépült vízimalom ára elegendő lehetett a tatárjárás során felgyújtott templom és kolostor tetőzetének helyreállítására. De az is figyelemre méltó, hogy a malom 1244-es eladása után mintegy fél évszázaddal, az 1290-es években pereskedtek érte, azaz XIII. századi malmaink élettartama – természetes folyamatos és szakszerű karbantartás esetén – generációkon át ívelt.⁴¹

3. Vízimalmokkal kapcsolatos jogi kérdések a XIII. században

A vízimalmok már a XIII. században is gyakran képezték zálog tárgyát. A zálog általános jogi szabályozása szerint a záloghitelező a zálogadóstól a szerződés lejártakor a hasznosság mértékéig követelhetette a hasznos beruházások összegét.⁴² 1288-ban az erdélyi Fehér megyei Nagylak elzálogosításakor a szerződő felek megállapodtak, hogy visszaváltáskor a hitelező által emelt épületek, malmok, házak becsértékét az adós köteles megteríteni.⁴³ Nagylak példája mutatja, hogy a vízimalmok az általánosan elismert hasznos beruházások közé tartoztak, melyek nagyban növelték a birtok értékét.

A Zala megyei Kerektó birtokról szóló 1257. évi békés megállapodás szintén a vízi haszonvételi lehetőségek közé sorolja a vízimalmokat. Princh comes, valamint Egyed és Fulkus fiai megegyeztek, hogy Princh comes kapja a Kerektó körüli malmot és a víz minden egyéb haszonvételi lehetőségét, ké-

⁴⁰ HOkl. 151.

⁴¹ Hasonlóan hosszú élettartamról tanúskodik a veszprémi Obud malom esete is. 1249-ben egy malomvásárlás kapcsán említik Obud malmot, majd 1277-ben a malom felét két csopaki maloméért és két paloznaki szőlőért cserélik el. GUTHEIL JENŐ: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém 1979.² 205–206. nr. 41. (továbbiakban: G.)

⁴² ECKHART FERENC: Magyar alkotmány és jogtörténet. Budapest 2000. 313.; HOMOKI NAGY MÁRIA: A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig. Szeged 2001. 102.

⁴³ EO 439.

szíthet gátakat, malmokat és egyéb műveket, amik neki tetszenek, Egyedék pedig semmilyen alkotást nem építhetnek azon a folyón.⁴⁴

Az Esztergom megyei Patacs falu malmairól, s két gyarmati jobbágy patacsi malomengedélye körüli vizsgálatról beszámoló 1282. évi oklevél számos jogi és műszaki kérdésről ad felvilágosítást. Az engedély megszabja a malomhelyért fizetendő bérleti díjat, meghatározza a malom lehetséges helyét, s figyelembe veszi a szomszédos bérlők jogait. Patacs faluban ugyanis volt már vízimalom, s mivel annak birtokosa Simon ellentmondott az újabb malom vagy malmok építésének, a falu földbirtokosa, az esztergomi káptalan a dékánt *cum peritis molendinariis et molendinorum magistris*, azaz: molnárkodásban járatos malommesterekkel küldte ki *ad inspeciendum dictum locum molendini* azaz: a malom mondott helyének meg szemlélésére. A helyszíni szemle bebizonyította, hogy *molendino eiusdem Simonis per construcciones predictorum molendinorum seu molendini fieri impedimentum non possit*. Azaz: annak a Simonnak a malma számára az előbb mondott malom vagy malmok építése által nem fog akadály keletkezni. De a káptalan nem elégedett meg ennyivel, hosszú távra szeretett volna békességet teremteni a falu jobbágycsoportjai között, ezért általános és maradandó érvénnyel szabályozta, *ut per clausuras molendinorum, uel construcciones, aqua Grane ibi currentis nec altios extollatur, nec etiam submittatur, quam nunc naturali cursu et situ ac meatu labitur et decurrit*, azaz: a malmok gátjai vagy építményei által az ott folyó Garam vize sem magasabbra nem emelkedhet, sem alacsonyabbra nem süllyedhet, mint manapság a természetes folyásban, helyzetben és mozgásban ingadozik és lebeg.⁴⁵ A patacsi döntés mutatja, a korábbi malom birtokosának előjogait és a döntés megszületésének körülményeit, valamint a szakszerű vizsgálatot. Hasonló a kérdés jogi elrendezése, mint a sátoraljaúj helyi ágostonos remeték és a sárospataki pálosok között az 1320-as években kipattant hosszas pereskedés lezárása.⁴⁶ Mindkét esetben vízépítésben jártas szakemberek helyszíni méréseivel vizsgálták meg csatornák és gátak hatásait, s mindkét eset arról tanúskodik, hogy alaposan ismerték a folyó természetes vízjárását. Az 1282. évi

⁴⁴ W. VII. 331.

⁴⁵ W. IX. 240.

⁴⁶ Kristó Gyula (főszerk.): Anjou-kori oklevéltár IX. 314. sz. Az oklevél értelmezésére ld. VAJDA TAMÁS: Hazai vízimalmaink 1301–1325 közötti okleveles adatai. In: Weisz Boglárka (szerk.): Középkortörténeti tanulmányok. Szeged 2003. 198–199.

oklevél tehát egyszerre mutatja a molnárság aprólékos és körültekintő jogi szabályozottságát és a magas műszaki-technikai színvonalat.

Az esztergomi vár és a polgárváros között, a Szent Tamás hegy alatt fakadó hévizekre is sok vízimalom épült, s a jelentős egyházi központ közelsége miatt több oklevél is fennmaradt a vitás kérdések szabályozásáról. Az 1290-es évekre már Esztergom-Tapolcán is vállalkozó szellemű polgárok bérelték a malmokat és malomhelyeket. Közülük Miklós ötvösőről illetve vízimalmairól két oklevél is beszámol. 1294-ben a birtokos esztergomi káptalan a Kis-Duna és a tapolcai malomgát közötti földet, attól a tótól, amelyet Miklós ötvös a káptalan tiltakozása ellenére létesített, egészen Miklós malomhelyéig és a Kis-Dunába ömlő malom árkáig, az ötvöstől visszavette, s más bérlőnek adta.⁴⁷ Az események magyarázatát a következő évi, 1295-ös oklevélben olvashatjuk. Kiderül, hogy Miklós 4 éve nem fizette a bérleti díjat, s a Kis-Duna és a Tapolca víz közötti, a tiltás ellenére létesített nagy tóval, valamint a két nagy és káros árokkal a fürdőök és malmaik útjait járhatatlanná tette, s ettől a malmok gátjai is meggyengültek. Az oklevél beszámol arról is, hogy Miklós kevésbé jó, és haszontalan malmot készített, a káptalan kiváltáslevelének előírásai ellenére.⁴⁸ A fenti oklevelek mutatják, hogy a malomépítést engedélyező földbirtokos komoly ellenőrző szereppel és kiterjedt jogokkal rendelkezett. Jobbágyok, de még városi polgárok is csak a földbirtokos engedélyével és utasításai alapján építhettek vízimalmot, s már pusztán a lehetőségért és a helyszín bérletéért is kötelesek voltak fizetni. A földbirtokosnak, bérbeadónak figyelembe kellett vennie a többi, szomszédos malom érdekeit, valamint az árvízvédelmi megfontolásokat is.

Szintén malmokkal kapcsolatos közösségi szabályozást, de már egy egész vármegye malmait érintő intézkedést ismerhetünk meg Henrik, mosoni ispán 1279. évi okleveléből. Mivel Moson megyében sokan panaszkodtak, hogy a Lajta folyó Moson feletti szakaszán működő molnárok nagy kárt okoztak a tiltott mértékű őrlési illeték beszedésével, Henrik ispán úgy rendelkezett, hogy mosoni vékában és törvényes vékában egyaránt tíz véka vagy 2 dénár legyen a malomvám egy-egy szekér gabona után.⁴⁹

⁴⁷ W. X. 100.

⁴⁸ W. X. 127.

⁴⁹ W. IX. 171.

4. A vízimalmok földrajzi eloszlása: városi és városkörnyéki malmok a XIII. században

Árpád-kori vízimalmaink igen sajátos területi eloszlást mutatnak. A malmok döntő többsége Északnyugat-Dunántúlon vagy a Felvidék nyugati, csallóközi területein helyezkedett el. A vízimalmok eloszlásában meghatározó szerepet játszottak az apátságok, illetve a nyugati telepések kiváltságos települései. Az erdélyi és a Felvidék keleti területein elsősorban a kolostori birtokok és a hospes települések közeléből ismerjük az első malomemléteket. Ez azt jelenti, hogy a vízimalmokra is vonatkoztatható Takács Miklós általános kijelentése: „a nyugati technika meghonosítása kezdetben a szerzetesrendek által történt, később kapcsolódtak be a folyamatba a nyugati eredetű hospesek.”⁵⁰

A XIII. század közepétől lényegesen megszaporodó okleveles malomadatok jól harmonizálnak a földművelés általános technikai szintjének és az átlagos termés hozam emelkedéséről tanúskodó egyéb korabeli adatokkal. Szűcs Jenő hívta fel a figyelmet arra, hogy a legfontosabb kenyérgabonák, a búza és a rozs kedvező évben négyszeres hozamot adott a XIII. század végétől, s ez a terméseredmény egészen a XVIII. századig számottevően nem emelkedett többé.⁵¹ A XIII. században az egyre népesedő városok fokozódó felszívóereje, „a piaci kereslet robbanásszerű emelkedése a gabona árát egy évszázad leforgása alatt egyetlen lendülettel a kései középkor szintjére emelte... a városiasodás kiemelkedő zónái és az áruforgalom viszonylag még keskeny (de gyorsan mélyülő) csatornáit mentén az árak feltűnően magasra szöktek, miközben az ország hatalmas térségeiben az ármozgás vonatottabban haladt előre”.⁵² Mivel a malomipar a középkorban is leginkább közvetlenül a fogyasztópiacra települt, a nagyobb városok (Buda, Esztergom, Veszprém) körük kirajzolódó malmok a városiasodás kiemelkedő zónáit és a városiasodás folyamatának kibontakozását egyaránt jelzik. Az 1284-es esztergomi vám-tarifa mutatja, hogy a gabona is *qui cottidie deferri consueverunt ad forum*⁵³

⁵⁰ TAKÁCS MIKLÓS: Kézművesség. In: Szentpétery József (főszerk.): Magyar Kódex I. Magyar művelődéstörténet a kezdetektől 1301-ig. Budapest 1999. 342.

⁵¹ SZŰCS JENŐ: Az utolsó Árpádok. Budapest 2002.² 268.

⁵² SZŰCS JENŐ: A gabona árforradalma a 13. században. Történelmi Szemle, 1984. 30., 32. (a továbbiakban: SZŰCS, 1984.)

⁵³ SZŰCS, 1984. 8. és 27.

(azaz: naponta a vásárra hozott) áruk közé sorolódott, így további feldolgozása a városi vagy legalábbis városkörnyéki molnárok és azok malmainak feladata volt.

XIII. századi városainkban „a kézműipar gyenge teljesítőképcsége és szakosodásának szerény mélysége mellett megállapítható az is, hogy az iparúzó lakosság csekély arányt képviselt a népességen belül.”⁵⁴ Ez eredményezte azt is, hogy a városfejlődés kezdeti szakaszában a kézműipar befolyása háttérbe szorult a kereskedelem vagy az ahhoz közvetlenebbül kapcsolódó kézműipar (pl. aranyművesség, pénzverés stb.) mögött. Sok esetben ez a vállalkozó szellemű „pénztőke” szerzett befolyást a kézműipar felett, jómódú ötvösök, pénzváltók béreltek malmokat vagy malomhelyeket a városok közelében, hogy ott a földesurak vidéki prédiúmainról beköltöző mesterembereket⁵⁵ foglalkoztatva a város piacára termeljenek. Ezt mutatja az idézett esztergom-tapolcai malmokat bérlő Miklós ötvös esete is.⁵⁶ A XIII. század második feléből mintegy két tucat városprivilegium maradt fenn többé-kevésbé eredeti vagy közel egykorú átiratban,⁵⁷ közülük Szöllős és Rózsahegy esetében emelte ki az uralkodó, hogy a malomépítés jogát is átruházza a város lakosaira.⁵⁸ Így ezek a privilegiumok lehetővé tették a kevésbé tőkeerős molnárok számára is az önálló iparúzést. A fejlett és erős kézműiparral ellátott prédiúmmal rendelkező egyházi központokban azonban megrekedt, illetve el sem indult az önálló kézműipar fejlődése. Noha mesteremberek a káptalani és püspöki telkeken egyaránt éltek, de a városi polgársággal ellentétben jobbágyadókkal sújtva. Ezekre a településekre ráadásul a kézművesek beköltözése sem volt jelentős. Így az erős püspöki befolyás alatt álló városok (Nyitra, Szerém, Veszprém, Pécs, Gyulafehérvár) fejlődése megrekedt, illetve visszaesett a mezővárosok szintjére.⁵⁹ Hogy ezeken a településeken az egyház mennyire ellenőrzése alatt tartotta a kézműipart, igen jól szemlélteti Veszprém esete, ahol az Árpád-

⁵⁴ ALMÁSI TIBOR: A tizenharmadik század története. Budapest 2000. 124.

⁵⁵ FÜGEDI ERIK: A városok kialakulása Magyarországon. In: Fügédi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest 1981. 333. (a továbbiakban: FÜGEDI, 1981.)

⁵⁶ W. X. 100.; X. 127.

⁵⁷ BÁCSKAI VERA: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Budapest 2002. 24–25.

⁵⁸ FÜGEDI ERIK: Középkori magyar városprivilegiumok. In: FÜGEDI, 1981. 266.

⁵⁹ MÁLYUSZ ELEMÉR: Mezővárosi fejlődés. In: Székely György (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Budapest 1953. 160., 166.

korban említett malmok nagy része káptalani tulajdonban volt. A nem egyházi tulajdonú malmok előbb vagy utóbb vásárlás vagy csere folytán a káptalan birtokába jutottak. Az 1277-es malomcsere jól mutatja azt a folyamatot, amelyben a káptalan egy fél malomrészért két távolabbi malmot és két szőlőt is hajlandó elcserélni,⁶⁰ annak érdekében, hogy minél teljesebben befolyásolhassa a veszprémi malomipart.

A XIII. század végéig megfigyelhető fejlődésnek logikus folytatása az 1301 és 1325 közötti malmok térbeli eloszlása, amikor a Felvidék keleti régióinak természetileg alkalmas területei felzárkóznak a fejlődésben addig élenjáró dunántúli és nyugat-felvidéki malomipari központokhoz.

ÁRPÁD-KORI VÍZIMALMAINK OKLEVELES EMLÍTÉSEI

Szám	Dátum*	Oklevél	Település	Megjegyzés	Segédkönyv
1.	1009	DHA. 8. ÁKÍF. 95–8.	[Wesperen/Veszprém/Veszprém (Veszprém m.)]	malmok	Cs. ⁶¹ III. 212. 215–8. H. ⁶² 524.
2.	<u>1015</u>	DHA. 12.	[Montis Ferrei/Várad/Pécsvárad (Baranya m.)]	malmok	Gy. ⁶³ I. 362–7.
3.	1055	DHA. 43/I.	[Tichon/Tihany/Tihany (Zala m.)]	2 molnár + malmok	Cs. III. 17. 26.
4.	<u>1055</u>	DHA. 43/III.	Eurmenis/Örményes/-Tihany mellett (Zala m.)	5 malom	Cs. III. 88. H. 383.
5.			Berend/Berény/Vörösbereány (Veszprém m.)	2 malom	Cs. III. 222. H. 116.
6.	<u>1061</u> [09. 01. u.]	DHA. 50/II.	In monte S. Jacobi/Szentjakab/Kaposvár része (Somogy m.)	2 molnár + 1–1 malom	

⁶⁰ G. 205–206.

* *Dőlt évszámmal a későbbi átiratból ismert, esetenként interpolált oklevelek, dőlt és aláhúzottal a későbbi, hamisított átiratokból ismert diplomák szerepelnek.*

⁶¹ CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V. Budapest 1890–1913.

⁶² HERÉNYI ISTVÁN: Helytörténeti lexikon, 800–1400. Nyugat-Magyarország az Árpádok és Anjouk korában. Velem 2000.

⁶³ GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I–IV. Budapest 1963–1998.

OKLEVELES ADATOK ÁRPÁD-KORI VÍZIMALMAINKRÓL

Szám	Dátum*	Oklevél	Település	Megjegyzés	Segédkönyv
7.			Noa/	malom molnárral	
8.			Sudan/	molnár malommal	
9.			insula Pest/Pest közeli sziget (Pest m.)	molnár + malmok	Gy. IV. 544. Kumorovitz ⁶⁴ 81.
10.			Bihar/	malom molnárral	
11.			Kesis	molnár + malom + hozzá tartozó föld	
12.			Papa/	malom	
13.			Jana	malomhely	
14.	[1067]	DHA. 58.	Scenholm/Szihalom/Szi- halom (Borsod m.)	malom + malom molnárral	Gy. I. 807-8.
15.	1074. 11. 26.	W. I. 6. DHA. 69. L-K.4.	inter Litaha et Ver- towe/Lajta és Fertő között (Sopron m.)	malmok + malomkövek	PAULER I. 131.
16.	1080- 1082			7 malom	PAULER I. 169.
	1213	W. I. 65. W. VI. 220.			RA. ⁶⁵ 283.
	1236. 03. 02.				
	1260. 08. 15.	W. XI. 332.			RA. 1240.
17.	1121	DHA. 151.	Almad/Almád/- Monostorapáti körül (Zala m.)	2 malom	Cs. III. 18. H. 32.

⁶⁴ KUMOROVITZ L. BERNÁT: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. In: Tanulmányok Budapest múltjából XVI. (1964)

⁶⁵ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica I-II/1. Szerk.: Szentpétery Imre. Budapest 1923-1943. II/2-3, 4. Szerk.: Szentpétery Imre, Borsa Iván. Budapest 1961-1987.

VAJDA TAMÁS

Szám	Dátum*	Oklevél	Település	Megjegyzés	Segédkönyv
18.			Werestow/Verestó/Vöröstó (Veszprém m.)	2 malom	Cs. III. 260. H. 523.
19.			Zeglegeth/Szigliget/Szigliget (Zala m.)	malom	Cs. III. 14. 103. H. 462.
20.			Paca/Páka/?	malmok	
21.	[1124– 1131]	W. I. 18. DHA. 156.	Vesprimiensis/Veszprém/Veszprém (Veszprém m.)	malom	LK 11.
22.	[1165 k.]	W. VI. 59.	Selepchen/Szelepcsény/Slepčany (Bars m.) SK	malmok + 2 malom(kő)	RA. 110. Gy. I. 475–6.
23.	1181	W. I. 37.	Palan/Polány/Polyán (Veszprém m.)	malom	Cs. III. 247– 8. H. 409.
24.	[1194]	W. XI. 38.	Vkas/Malomháza/Minichoff (Sopron m.) A	malmok	Cs. III. 619. H. 346.
25.	1198	W. VI. 124.	Ferreo Castro/Vasvár/Vasvár (Vas m.)	2 malom házzal	RA. 174. H. 517. Cs. II. 729– 31.
26.	1206	W. XI. 58.	Cwezfej/Kozdfő/Väleni (Fehér m.) R	malmok	RA. 223. J. 33. Gy. II. 203.
27.	1211	W. XI. 67.	Gorra comitatus HR	malmok	RA. 258.
28.	1212	W. VI. 217.	Hetin/Hetény/Lovas- vagy Hosszúhetény (Baranya m.)	2 malom	Cs. II. 490. Gy. I. 316–7.
29.	1216	W. I. 70.	Runka/Ronka/psz Füss határában (Komárom m.)	malom	Gy. III. 450. Cs. III. 511.
	1226	W. I. 127.	Assuanteu/Ásványtő = Ronka (Komárom m.)	3 malom	RA. 430.
	1227. 09. 15.	W. I. 145.	Assuanteu/Ásványtő = Ronka (Komárom m.)	malmok	
30.	1217	W. I. 76.	III. Honorius a johanniták Magyarországon elidegenített javainak visszaszerzéséről rendelkezik	malmok	

OKLEVELES ADATOK ÁRPÁD-KORI VÍZIMALMAINKRÓL

Szám	Dátum*	Oklevél	Település	Megjegyzés	Segédkönyv
31.	1217	W. VI. 234.	Mylyk/Milek/ - Tanakajd és Szécsény m. (Vas m.)	malomház + kétkerekű malom	Cs. II. 776. H. 359.
32.			Musov/Mosó/? (Vas m.)	malomház + kétkerekű malom	H. 365.
33.			Megehid/Megyehíd/Megyhíd (Vas m.)	2 malomhely	Cs. II. 775. H. 303.
34.			Super aquam Raba/?/?	2 malomhely	
35.			Gely/Geli (Jeli)/ psz. Kám m. DK-re (Vas m.)	2 malomhely	Cs. II. 752. H. 218.
36.			1237	W. VII. 32.	Kynich/Kenéz/Kenéz (Vas m.)
	Kyniz/Kenéz/Kenéz (Vas m.)	malom			
37.	[1206–1218]	W. I. 126. W. IX. 198.	Jorynburg/Jorunburg/-Locsmánd körzetében (Sopron m.)	2 kallómalom	Cs. III. 612. H. 274.
39.	[1219–1222]	W. I. 107.	Arpas/Árpás/psz. Mórighida határában (Győr m.)	2 malom	Cs. III. 544. Gy. II. 578–9. H. 92–3.
40.	[1226 k.] 1240. 07. 14	W. VI. 279. W. VII. 63.	Pannonhalma szolgáló népei	malom	RA. 687.
41.	1228	W. VI. 293.	Aika/Ajka/Ajka (Veszprém m.)	2 malomrész	H. 40. Cs. III. 218–9.
	1239	W. VII. 59.	Eyka/Ajka/Ajka	2 malom	
	1278. 07. 28.	W. IX. 155.	Ayka/Ajka/Ajka	3 malom	
	1281. 09. 21.	W. IX. 228.	Ayka/Ajka/Ajka	malom	
	1292	W. X. 67.	Eyka/Ajka/Ajka	malom	

VAJDA TAMÁS

Szám	Dátum*	Oklevél	Település	Megjegyzés	Segédkönyv
42.	1229	W. I. 155.	Kewe/??/ (Somogy m.)	4 malom	RA. 454.
43.		W. VI. 295.	Carachun/??/ (Somogy m.)		
44.	1230	W. I. 163.	Monasterium S. Mauricii in Bocon/Bakonybél	malmok	
45.	1230	W. VI. 306.	Thata/Tata/psz. Štúrovo és Kamenný Most között (Esztergom m.) SK	2 malom	Gy. II. 314-5.
46.	1231	W. I. 167.	Billa/Béla/psz. Szónytló DK- re (Komárom m.)	malmok	RA. 472. Gy. III. 407.
47.	1234. 03. 15.	W. I. 194.	IX. Gergely Fábíán lovag ellen intézkedik	malmok	
	1235. 09. 25.	W. I. 206.			
	1235. 11. 17.	W. II. 5.			
48.	1234. 03.	HOkl. 1.	Meses/Meszes/psz. Pécsről ÉK-re (Baranya m.)	malom	Cs. II. 507. Gy. I. 341.
49.	1234	W. XI. 187.	Hraschine/Hrastyina/? (Varasd m.) HR	malom	Csánki 62.
50.	1235	W. XI. 192.	Bayke/Bajka/psz. Zsidány vidékén (Sopron m.)	malom	H. 96. Cs. III. 599.
51.	1236	W. VII. 6.	Chyrgov/Csurgó/Fehérvár- csurgó (Fejér m.)	malom	Gy. I. 358-9. Cs. III. 323.
52.	1237. 11. 19.	W. VII. 20.	Sag/Ság/Ipolytölgyes (Hont m.) SK	malomhely	RA. 627. Gy. III. 240- 2.
53.	<u>1237</u>	W. XI. 209.	Heteser/Hetes(ér)/- Oroszvár mellett feküdt	malom	H. 253. Cs. III. 671- 2.
54.	1239. 03. 06.	W. VII. 45.	Sag/Ság(1387-től Tölgyes) /Ipolytölgyes (Hont m.)	malomhely	RA. 654. Gy. III. 240- 2.
55.	1239	W. XI. 217.	Chenger/Csenger/Csenger (Szatmár m.)	malomhely	Cs. I. 468.
56.	1243. 11. 19.	W. VII. 99.	Noua Ruzumbach/Rózsahegy/ Ružomberok (Liptó m.) SK	malom	Gy. IV. 91- 93.

OKLEVELES ADATOK ÁRPÁD-KORI VÍZIMALMAINKRÓL

Szám	Dátum*	Oklevél	Település	Megjegyzés	Segédkönyv
57.	1243	W. VII. 94.	Moha/Moha/Moha (Fejér m.)	malomhely	Cs. III. 339. Gy. II. 395. Hunyadi ⁶⁶ 42-3.
		W. VII. 97.		malom	
	1255. 05. 27.	W. VII. 291.			
58.	1245. 11. 24.	W. VII. 128.	Pazanduk/Pazándok/ (Pilis m.)	malom	RA. 822. Cs. I. 14. Gy. IV. 689. Györffy ⁶⁷ 168.
59.			Pardeu/Párdi/ Budapest XIV. ker. (Zugló) (Pest m.)	2 malom	Gy. IV. 536. Cs. I. 32. Györffy. 158.
60.	1246	W. XI. 248.	Iwanch/Ivanics/Ivanč (Zágráb m.) HR.	2 malom	Herv. ⁶⁸ 110- 1.
61.	1249. 02. 09.	W. VI. 147.	Chawas/Csávós/Grānicerii (Temes m.) R	2 malom	RA. 847. Cs. II. 31.
62.	1247. 04. 14.	W. VII. 169.	Kalanteluk/Kalántelek/ (Temes m.) R	kétkerekű malom	Cs. II. 44.
63.			Chawas/Csávós/Grānicerii (Temes m.) R	kétkerekű malom	
64.	<u>1247</u>	W. VII. 148.	Arad, Csanád, Temes megyék ?	malmok	RA. 872.
65.	1248. 09. 15.	W. VII. 189.	iuxta fluvium Rabacha/ Répcse melletti	malom	
66.	1248	W. II. 128.	Wereuche/Verőce/Virovitica (Verőce m.) HR.	malom	L. ⁶⁹ 639.
67.	1248	W. VII. 195.	Ab aqua Mirod/ Mirod m./ Csákánydoroszló m. ⁷⁰ (Vas m.)	malom	H. 144.

⁶⁶ HUNYADI ZSOLT: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban. In: Koszta László (szerk.): Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szeged 1998.

⁶⁷ GYÖRFFY GYÖRGY: Pest-Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásáig. Budapest 1997.

⁶⁸ HERVAY, FERENC L.: Repertorium Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Roma 1984.

⁶⁹ LELKES GYÖRGY: Magyar helységnév-azonosító szótár. Baja 1998.²

⁷⁰ A Mirod Vas megyében a Rába mellékvize Szentgotthárd és Csákány közti területen. Ld. erre: ORTVAY TIVADAR: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig I. Budapest 1882. 526. (a továbbiakban: ORTVAY); Csákány határát a Mirod nevű patak mosta. PESTY FRI-GYES: Magyarország vízhálózata a régi korban. Századok I (1867) 76.; Az azonosítást tá-

VAJDA TAMÁS

Szám	Dátum*	Oklevél	Település	Megjegyzés	Segédkönyv
	[1248]	W. X. 308.	?	malom	
68.	1249. 12. 13.	W. II. 135.	Vesprimio/Veszprém/Veszprém (Veszprém m.)	3 malom	G. 19. Cs. III. 216-8.
69.	1249.	W. II. 137.	Ronogocz/Krasznahorka/Krásnohorské Podhradie (Gömör m.) SK	kallómalom	Gy. II. 521. Cs. I. 126. 139.
70.	1249	W. VII. 205.	Drug/Dörög/Tallian-Dörög (Zala m.)	malom	Cs. III. 47-8.
71.	1249	W. VII. 206.	Podgorya/Podgorja/? (Körös m.) HR	malom	Csánki. 76.
72.	<u>1250.11.20.</u>	W. VII. 215.	Rwm/Rum/Rum (Vas m.)	malomhely	Cs. II. 789. H. 324. RA. 2514.
	[1263 k.]	W. VIII. 58.		malomhely	
	1274. 07. 18.	W. IX. 36.		malomhely	
73.	1252. 12. 28.	HOkl. 20.	Yrug/Ürög/Pécs-Ürög	2 malom	Gy. I. 399-401.
	1297	HOkl. 151.	Ireg/Ürög/Pécs-Ürög (Baranya m.)	malom	
74.	1254	W. VII. 259.	? (Zala m.)	malom	
75.	1254	W. VII. 260.	Sar/Sár/psz. Vilonya és Kiskovácsi között (Veszprém m.)	2 malom	Cs. III. 249-50.
76.	1255. 09. 23.	W. VII. 285.	Sarov/Sáró/Malé v. Vel'ké Šarovce (Bars m.) SK	2 malom	Gy. I. 471-3.
77.	1255	W. II. 175.	Papa/Pápa/Pápa (Veszprém m.)	2 malom	Cs. III. 214.
78.	1256. 03. 16.	W. VII. 304.	Secek/? (Szepes m.) SK	malmok	RA. 1078.
79.	1256. 12. 17.	W. VII. 303. J. 222.	Chawas/Csávós/ (Torontál m.) R	2 malomhely	RA. 1126.
80.			Kalanthelwk/Kalántelek/ (Temes m.)	malom egyik kereke	

mogatja, hogy Csákánydoroszlót 1291-ben vásárolta meg a Rummy család, s az 1248-as oklevél a Rummy család levéltárból került elő.

OKLEVELES ADATOK ÁRPÁD-KORI VÍZIMALMAINKRÓL

Szám	Dátum*	Oklevél	Település	Megjegyzés	Segédkönyv
81.	1257. 05. 11.	W. VII. 331.	Kerektou/Kerektó/Szept- nek k. (Zala m.)	malom	Cs. III. 70. H. 295.
	1299	W. X. 239.			
82.	1257. 06. 25.	W. VII. 328.	Zelech/Szőc/Szőlc (Zala m.)	malom	Cs. III. 113. H. 488.
83.	1257	W. VII. 329.	Karka/? (Zala m.)		
84.	1258	W. II. 213.	Wesprimiensis/Veszp- rém/Veszprém (Veszprém m.)	malom + malomhely	
85.	1259. 04. 03.	W. XI. 318. (regesztá)	/Zágráb/Zagreb (Zágráb m.) HR	2 malom	RA. 1211.
	1259. 12. 03.	W. XI. 325. (regesztá)			
86.	1259. 06. 15.	W. VII. 364.	Sarow/Sáró/Malé, Vel'ké Šarovce (Bars m.) SK	2 malom	Gy. I. 471-2.
87.	1260. 11. 29.	W. XI. 342.	Welk/Vök/Vlky (Pozsony m.) SK	3 malom	Házi ⁷¹ 530.
88.	<u>1260</u>	W. VII. 371.	Glunicha/Glavnica/- Mo- ravče területén (Zágráb m.) HR	malomhelyek	RA. 1251.
89.	1260	W. VII. 383.	Chamazygete/? (Zala m.)		
90.	1261	W. III. 3.	Soouar/Sóvár/Slouá (Sáros m.) SK	malom	RA. 1779. Cs. I. 284.
91.	1261	W. XI. 358.	Sakalus/Lakszakállas/Lak- sakálaš (Komárom m.) SK	malomhely	Gy. III. 451- 2. Cs. III. 506.
92.	1262. 10. 02.	W. VIII. 26.	Koxo/Koksó/psz. Šebas- tovce és Krásna nad Horná- don között (Abaúj m.) SK	malomhely + törött malomkő	Gy. I. 145-6. Cs. I. 209.
93.	1262	W. VIII. 23.	Zeus/Szőllős/Vinohragyiv (Ugocsa m.) UK	malmok	Cs. I. 430. L. 428.
94.	1263	W. III. 29.	Fyzedtu/Füzitő/Almásfüzitő (Komárom m.)	6 malom	RA. 1375. Cs. III. 499. Gy. III. 416- 8.

⁷¹ HÁZI JENŐ: Pozsony vármegye középkori földrajza. Pozsony 2000.

VAJDA TAMÁS

Szám	Dátum*	Oklevél	Település	Megjegyzés	Segédkönyv
95.	1263	W. VIII. 39.	Gerkey/Gyerk/Hrkovce (Hont m.) SK	malomhely	RA. 1355. Gy. III. 197-8. PAULER II. 323.
96.	<u>1264</u>	W. VIII. 59.	Drauch/Daróc/Vardarac (Baranya m.) HR	2 malomhely	Cs. II. 479. RA. 1427. Gy. I. 296-7.
97.	1264	W. VIII. 77.	Janoa/?/Beled és Edve körül (Vas m.)		H. 272.
98.	1264	W. VIII. 81.	Karaka/Karakó/Karakó- szörcsök (Vas m.)	2 malomhely	Cs. II. 762. H. 282-3.
99.	1265. 02. 04.	W. VIII. 93.	Chakan/Csákány/Csákány- doroszló (Vas m.)		Cs. II. 740. H. 144.
100.	[1265] 06. 05.	W. VII. 2.	? (Veszprém m.)		Ortvay II. 226. RA. 1447.
101.	1265	W. III. 87.	(Somogy m.)		Ortvay II. 94.
	1265	W. VIII. 95.			
102.	1266. 01. 11.	W. III. 93.	ti hanyi apátság birtokainak megerősítése	malmok	
103.	1266. 04. 11.	W. VII. 315.	Glaunicha/Glina	malomhelyek	L. 231.
104.	1266. 10. 26.	W. VIII. 107.	Sarou/Sáró/Malé-, Welké- Ssarowce (Bars m.) SK	2 malom	Gy. I. 472.
105.			Saag/Ság/Šahy (Hont m.) SK	malomhely	Gy. III. 241.
106.	<u>1256</u> [1266. 12. 31.]	W. VII. 310.	Saag/Ság/Ság (Baranya m.)	malom	Cs. II. 520. Gy. I. 374.
107.	1267. 07. 20.	W. VIII. 189.	Praudauiz/Praudavíz/Virje (Körös m.) HR		RA. 1527. L. 643.
	1270. 09. 08.	ua.	V. István átírja a korábbi okiratot		RA. 1963.
108.	1268. 12. 20.	J. 264.	Rodna/Radna/Rodna veche (Besztercevidéke) R	malom	Gy. I. 563.

OKLEVELES ADATOK ÁRPÁD-KORI VÍZIMALMAINKRÓL

Szám	Dátum*	Oklevél	Település	Megjegyzés	Segédkönyv
109.	1268	W. VIII. 133.	Woswary/Batizvasvári/Os- varáu (Szatmár m.) R	malom	Cs. 489. RA. 1885.
110.	1269	W. VIII. 168.	Sadar/Zsadar/- Ósitol Ny-ra (Fejér m.)	malom	Cs. III. 358. Gy. II. 417.
111.			Isay/Isai/- Pápa közelében, Kéttornyúlak mellett (Veszprém m.)	malom	Cs. III. 235. H. 268.
112.	[1235- 1270]	J. 185.	Nyen/Nyén/Teliu (Brassóvidéke) R	malmok	Gy. I. 831.
113.			Mykofalwa/Mikófalva/Teliu része (Brassóvidéke) R		
114.	1270	W. VII. 217.	Bors/Bars/Stary Tekov (Bars m.) SK	4 pár kerekű malom	Gy. I. 431-3. RA. 2217. RA. 2983.
	1272. 07. 13.	W. XII. 50.			
	1279. 06- 08.	W. XII. 218.			
115.	1272	W. XII. 54.	Dob/Dob/- Somogyvár környékén (Somogy m.)	malmok	Cs. II. 601.
116.	1274. 01. 28.	W. IX. 60.	Jutos/Jutas/Veszprém része (Veszprém m.)	malom	Cs. III. 236.
117.	1275. 03.	W. XII. 137.	Uilla Omnium Sanctorum/ Mindszent/ (Somogy m.)	malomgát	Cs. II. 629.
118.	<u>1275. 10.</u> <u>03.</u>	J. 338.	Kalota/Kalota/Cälätele (Bihar m.) R	malom	Gy. I. 629- 30.
119.	1275	HOkl. 63.	Machalan/Macsala/- Moca határában (Komárom m.) SK	3 malom	Cs. III. 507. Gy. III. 442.
120.	1276. 05. 20.	W. IX. 103.	Eche/Ecse/- Taszár és Orczi között (Somogy m.)	5 malom	Cs. II. 601.
121.			Chereki/? ?	malom	
122.			Calidis aquis/Felhévíz/Budapest III. ker. (Pilis m.)	malom	Cs. I. 9. Gy. IV. 634- 9.
	[1277 k.]	W. IX. 134.	Calidis Aquis apud Budam	malom	Kubinyi 129- 30.
	1288. 04. 17.	W. IX. 338.	Calidis Aquis	malom	RA. 3568. Györffy.

VAJDA TAMÁS

Szám	Dátum*	Oklevél	Település	Megjegyzés	Segédkönyv
	1288. 06. 05.	W. IX. 338.	Calidis Aquis	malom	165-6.
123.	[1276. 07. 17.]	W. IX. 402.	Keeth Chalad/Kétsalád/Hövej (Sopron m.)	malmok	RA. 2714. Cs. III. 603.
124.	1277. 03. 08.	W. XII. 162.	Zagrabia/Zágráb/Zagreb (Zágráb m.) HR	malmok	RA. 2769.
125.	1277. 06. 12.	W. XII. 169.	Teluky/Telki/Telki (Pilis m.)	malmok	RA. 2782.
126.	1277. [06. 28. e.]	W. XII. 163.	Tornoa/Tornava/Trnava (Zágráb m.) HR	malmok	RA. 2793.
127.	1277	W. XII. 181.	Gradech/Gradác/Gradec (Körös m.) HR	malmok	Csánki 113.
128.	1278	J. 364.	Menes/Ménes/Miniş (Arad m.) R	malom	Cs. I. 775. Gy. I. 181.
129.			Bud/Bud/Şoimus része (Arad m.) R	2 malom	Cs. I. 760. Gy. I. 185.
130.	1278	W. IV. 105.	? (Pozsony m.) SK	malom	Ortvay II. 412.
131.	1278	W. XII. 204.	Sernov/ HR	malmok + 4 malomhely	
132.	1278	W. XII. 555.	Warazlou/Varaszló/psz. Iharosberénytől ÉK-re (Somogy m.)	malom	Cs. II. 655.
133.	1279. [06. 23. e.]	W. IX. 161.			
134.	1279. 07. 05.	W. XII. 225.	Kokov/Liszkóc/ (Nógrád m.)	2 malom + üres malomhelyek	Gy. IV. 268.
135.	1279	W. IV. 127.	Hydus/Hidas/- Öreglak körül (Somogy m.)	2 malom	Cs. II. 612.
136.	1279	W. IX. 182.	Dobrpatak/Dobrapatak/- Neuhaus am Klausenbachtól ÉNy-ra (Vas m.) A	malmok	Cs. II. 744. H. 177.
137.	1279	W. XII. 224.	Cozolyn/ (Zágráb m.) HR	malomhelyek	
138.	1279	W. XII. 234.	Zeuleus/Szölős/? (Zala m.)	malomhely	
139.	1279	W. XII. 236.	fluvio Saar/Lajta folyó (Moson m.)	molnárrok + malmok	

OKLEVELES ADATOK ÁRPÁD-KORI VÍZIMALMAINKRÓL

Szám	Dátum*	Oklevél	Település	Megjegyzés	Segédkönyv
140.	1280	W. IV. 140. J. 384.	Probstroph/Prépost- falva/Proštea (Nagy-Küküllő m.) R	fél malom	L. 490.
141.	1280	HOkI. 80.	Viccha/Vica/- Beled mellett Mihályi szomszédságában (Vas m.)	2 malom	H. 209.
142.	[1280 k.]	W. XII. 293.	Boych/Bajcs/hn. Nagytót- falu m. (Baranya m.)	malom + malomhely	Cs. II. 460. Gy. I. 276.
143.	1281. 09. 20.	W. IV. 141.	Sancti Gal/Szentgál/Szentgál (Veszprém m.)	malom	RA. 3120. Cs. III. 252.
144.	1281	W. IX. 225.	Gyololia/Gyoloka/Gyalóka (Sopron m.)	malomhely	Cs. III. 609.
145.	1282	W. IX. 240.	Patas/Patacs/- Kamenný Most határában (Esztergom m.) SK	> 3 malom + malomgátak	Gy. II. 305-6.
146.	1283. 07. 27.	W. IX. 260.	Boy/Baj/Boiu (Bihar m.) R	malom	Gy. I. 597.
147.	1283	W. XII. 336.	Arus/? (Pozsony m.)		
148.	1284. 06. 01.	W. XII. 359.	Glyna/	malmok	
149.	1285. 04.	W. IX. 299.	Chawas/Csávós (Temes m.)	malomhely	RA. 3356.
150.	26.		Kalanteluk/Kalántelek (Temes m.)	malomhely	
151.	1285	J. 418.	Coppán/Koppánd/Copand (Fehér m.) R	malomhelyek	Gy. II. 169.
152.	1288. 01. 19.	W. IV. 207.	Palasth/Palást/Pláštovce (Hont m.) SK	malomhelyek	Gy. III. 226- 230.
153.	1288. 04. 10.	W. IV. 200.	Wydrice/Vödríc/Vydrica (Pozsony m.) SK	malomhelyek	RA. 3482. Házi 530.
154.	1288. 05. 02.	HOkI. 103.	Zeleus/Szöllős/Seleuş (Bihar m.) R	malom	Cs. I. 625. Gy. I. 672-3.
155.	1288	J. 433.	Beeke/Beke/Nima része (Belső-Szolnok m.) R	malmok + malomhelyek	
156.	1288	W. IV. 212.	Scenthmyklous/Szentmiklós /- Turda része (Torda m.) R	malomhelyek	Cs. V. 737-8.

VAJDA TAMÁS

Szám	Dátum*	Oklevél	Település	Megjegyzés	Segédkönyv
157.	1288	W. IX. 350.	Hursouch/ /Hruso(v)cz/Hrusevac (Pozsega m.) HR.	malom + malomárok	Cs. II. 411. Koszta ⁷² 31.
158.	1289. 05. 26.	W. IX. 355.		malmok	RA. 3518.
159.	1290. 05. 01.	W. IX. 388.	Zurchuk/Szöröcsök/Borször- csök		Cs. III. 254- 5.
	1299. 07. 31.	W. V. 154.	(Veszprém m.)		
160.	[1272- 1290]	W. IX. 434.	Tolmach/Tolmács/Kistol- mács (Zala m.)	malom	Cs. III. 116.
161.	1291. 01. 16.	HOkl. 119.	Zelus/Szóllós/Seleuş (Bihar m.) R	malom	Cs. I. 625. Gy. I. 672-3.
162.	1291	W. X. 48.	Turch/Túrósszentmár- ton/Martin (Turóc m.) SK	malomcsator na	L. 607.
163.	1291	W. XII. 425.	elefánti birtokok megosztása	malmok	
164.	1292. 02. 20.	W. V. 48.	Chondol/Csandal/Tureň (Pozsony m.) SK	malomhelyek	
	1296. 04. 13.	W. V. 94.		malomhelyek	RA. 4053.
165.	[1291- 1292] ⁷³	J. 500.	Zereth/Szeretfalva/Särätel (Doboka m.) R	malmok	Gy. II. 90.
166.			Rodna/Radna/ Rodna veche (Besztercevidéke) R	malmok	Gy. I. 562-4.
167.	1292	W. X. 64.	Filka/Felka/Vel'ka (Szepes m.) SK	malmok	Cs. I. 250.

⁷² KOSZTA LÁSZLÓ: A pozsegai káptalan hiteleshelyi tevékenysége 1353-ig. Századok, 1998.

⁷³ Györffy György 1963-ban 1296–1313 közé datálta az oklevél megírásának időpontját. Gy. I. 563–564.

OKLEVELES ADATOK ÁRPÁD-KORI VÍZIMALMAINKRÓL

Szám	Dátum*	Oklevél	Település	Megjegyzés	Segédkönyv
168.	1294. 04. 01.	W. X. 100.	Taplycha de Strigonio/Tapolca /Esztergom része (Esztergom m.)	malmok	Gy. II. 285.
	1295. 12. 10.	W. X. 127.	Tapulcha	> 3 malom	
169.	1294. 12.	W. XII. 452.	Dornolch/Darnóc/Slatinski Drenovac (Körös m.) HR	malmok	Csánki 52-3. Koszta ⁷⁴ 273. L. 166.
170.	1295. 05. 01.	W. X. 120.	Perwen/Perény/Perin (Abauj m.) SK	malmok ⁷⁵	Cs. I. 215. Gy. I. 131-2.
171.	1295. 09. 28.	W. X. 128.	Pehchan/Pöstény/Szécsény része (Nógrád m.)	malmok helyei	Gy. IV. 286. Cs. I. 105.
172.	1295. 11. 15.	HOkI. 140.	Berky/Berki/Rokyčany (Sáros m.) SK	malom	Cs. I. 290. L. 116.
173.	1295	W. V. 88.	Waralia/Váralja/Malatiny (Liptó m.) SK	malomhely + 2 malom	Gy. IV. 105-6.
174.	1296	W. X. 152.	Dobos/Donos/Nagydobos (Szatmár m.)	3 malom	Cs. I. 473.
175.	1297. 01. 13.	HOkI. 148.	Massalan/Bélaház/Boleráz mellett (Pozsony m.) SK	malom	Házi 53.
176.	1298. [07. 23. előtt]	W. X. 193.	Pehchan/Pöstény/Szécsény része (Nógrád m.)	malomhelyek	RA. 4184. Cs. I. 105. Gy. IV. 286-7.
177.	1298	W. V. 129. J. 572.	Olnyrus/Nyíres/Bonç (Doboka m.) R	malomhely	Gy. II. 82.

⁷⁴ KOSZTA LÁSZLÓ: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353). (Tanulmányok Pécs történetéből 4.) Pécs 1998.

⁷⁵ Zsoldos Attila 1999-ben bizonyította be az oklevél hamis voltát, s 1325–1346 közti szerkesztését: „Más megjegyzés alá esnek ugyanakkor a hamisítvány azon információi, amelyek a hamisítás tényével nem függenek össze. Ezek esetében okkal feltételezhető ugyanis, hogy a dajka rokonságában élő családi hagyományból származnak, s ily módon egyáltalán nem lehetetlen, hogy hitelesnek tekinthetők. Ez annál bátrabban feltehető, mert némelyiküket hiteles forrásaink adatai is megerősítene.” ZSOLDOS ATTILA: Két hamis oklevélről. Történelmi Szemle, 1999. 195., 197.

VAJDA TAMÁS

Szám	Dátum*	Oklevél	Település	Megjegyzés	Segédkönyv
178.	1298	W. V. 130.	Tomasy/Tamási/Spišské Tomášovce (Szepes m.) SK	malomcsator na	Cs. I. 268.
179.	1299. 10. 19.	J. 589.	Borbantina/Borbánd/Bara- banç (Fehér m.) R	malom	Gy. II. 135.
180.			Wayosd/Vajasd/Oiejdea (Fehér m.) R	malmok	Gy. II. 190.
181.	1299	W. V. 147.	Vereknye/Vereknye/Vra- kiña (Pozsony m.) SK	malom	Házi 519.
182.	1299	W. XII. 514.	Archa/Aracsá/- (Tamási vidékén) (Tolna m.)	malomhely	Cs. III. 414- 5.
183.	1300. 07. 13.	W. V. 160. J. 598.	Varda/Várda/Oarda de jos (Fehér m.) R	malmok	Gy. II. 190.
184.	1300	W. XII. 526.	Makwa/Mákva/Kis- és Nagy-Mákfa (Vas m.)	malomhely	Cs. II. 773. H. 303.